

Challenges of Single-Mother Families in Ramsar¹

Tayyebah Bakhshipoor Beltorki*
Amir Qorbanpoor Lafmejani.**

This qualitative study, employing inductive content analysis, investigated the challenges faced by single-mother families under the Ramsar County Welfare Department in 2025, conducting semi-structured interviews with 17 single mothers until data saturation was achieved after the 14th interview, with three additional interviews for validation. Six main themes emerged: economic and occupational challenges, psychological challenges, physical and sexual challenges, social challenges, familial challenges, and child-related challenges. Economic difficulties included job scarcity and insufficient income, psychological issues encompassed stress, anxiety, and depression, exacerbated by traditional gender roles in Iranian society, while physical and sexual challenges were intensified by work demands and spousal absence. Social challenges involved stigma and housing issues, familial challenges included lack of family support or blame and disputes with the ex-spouse's family, and child-related challenges comprised behavioral, psychological, and academic issues. Aligned with domestic (Seydalipour, 2019) and international (Khan et al., 2022) research, the study recommends comprehensive governmental measures: flexible job opportunities, vocational training, free counseling, strengthened social support networks, public awareness programs, and legal reforms to ensure rights and social justice for single mothers and their children.

Keywords: Challenge, Family, Single-Parent Families, Single-Mother Families, Qualitative Study.

---

1. This article is based on the first author's master's thesis in family counseling at the University of Guilan and was written with the guidance of the second author.

* M.A degree, Department of Educational Sciences, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran.

tayebahbakhshi78@gmail.com

** Corresponding Author: Associate Professor, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran.
qorbanpoorlafmejani@guilan.ac.ir

Introduction

The family, a crucial social institution, typically comprises a father, mother, and children, but some families are single-parent (Zare-Bahramabadi et al., 2014: 14). This structural change disrupts life's order, serving as a source of stress and tension (Qorbanpoor Lafmejani, 2024: 146) and requiring significant adjustments (Yusuf et al., 2020: 1985). Statistics indicate a global rise in single-parent families in recent decades (Daliana & Antoniou, 2018: 77); for instance, in 2023, over 10 million single-parent families existed in the United States, with approximately 80% led by women (U.S. Statistics Center, 2023: 1). In Iran, the 2016 census reported that 7.2% of families were single-parent, 83% of which were headed by mothers (Statistical Center of Iran, 2016: 156). These families face diverse challenges, including economic, emotional, and educational difficulties, depression, and low self-esteem (Noronha & Monteiro, 2016: 57). Given that over 80% of single-parent families are led by mothers, this qualitative study, using content analysis, deeply explores the challenges faced by single mothers to achieve a comprehensive understanding of this phenomenon, address gaps in predominantly quantitative domestic research, and answer the question: What challenges exist in the lives of single-mother families?

Research Background Domestic studies indicate that single mothers face numerous challenges, including socioeconomic issues, physical and mental health problems, stress, and depression (Seydalipour, 2019: 269), emotional and sexual needs (Mohammadi, 2020: 256), and difficulties in securing housing, suitable employment, education, healthcare, and food security (Alimandegari et al., 2018: 165). Interpersonal issues, relationships with the ex-spouse's family and family of origin, and children's academic and psychological problems have also been highlighted (Roghanchi et al., 2017: 53). In contrast, international research provides a broader examination, addressing sociocultural issues, childcare, employment, financial instability (Khan et al., 2023: 78), social stigma, child-rearing challenges (Thadathil, 2023: 607), and socioeconomic, cultural, and psychological challenges (Khan et al., 2022: 52). Additional issues include depression, anger, low self-esteem, isolation from loved ones (Noronha & Monteiro, 2016: 2456), and children's low academic performance and strained relationships (Manengelo et al., 2023: 166).

Methodology

This study adopted a qualitative strategy using inductive content analysis, extracting main categories and themes from raw data through valid inference and interpretation, involving thorough examination and continuous data comparison (Adel-Mehraban, 2015: 52). The research population comprised 336 single mothers under the Ramsar County Welfare Department in 2025. Purposive sampling selected 17 participants based on criteria including the absence of a male partner (due to divorce or death), having children, and willingness to participate. Semi-structured interviews were conducted, achieving data saturation after the 14th interview, with three additional interviews for validation. Interview question validity was ensured through supervisor consultation and review of prior research. Data analysis used the Hsieh and Shannon classification, employing conventional qualitative content analysis where codes were derived directly or indirectly from data (Adel-Mehraban, 2015: 41). After coding and categorization, main themes were extracted. Internal validity and acceptability of findings were confirmed through appropriate researcher engagement in data collection and supervisor review.

Findings

Interviews with 17 single mothers identified six main themes regarding their challenges:

Economic and Occupational Challenges: Single mothers struggle to secure suitable employment and sufficient income to cover living expenses, exacerbated by limited job opportunities and financial instability.

Psychological Challenges: Multiple responsibilities lead to significant stress, anxiety, and depression, intensified by the absence of a partner and societal expectations.

Physical and Sexual Challenges: Heavy workloads and lack of spousal support exacerbate physical health issues and unmet sexual needs, impacting overall well-being.

Social Challenges: Negative societal judgments, feelings of being scrutinized, and difficulties in securing housing contribute to social exclusion and stigma.

Familial Challenges: Lack of support or blame from the mother's family, strained relations with the ex-spouse's family, and inheritance disputes create additional burdens.

Child-Related Challenges: Children in these families may exhibit behavioral, psychological, or academic difficulties, influenced by the absence of a father and maternal stress.

Discussion and Conclusion

This qualitative study examined the challenges of single mothers in Ramsar, revealing that the 17 participants face a wide range of economic, occupational, psychological, physical, sexual, social, familial, and child-related challenges. In Iranian society, where traditional gender roles predominate, the father's absence amplifies these difficulties. Economic struggles stem from job scarcity and inadequate income, while psychological challenges, including stress, anxiety, and depression, arise from multiple responsibilities. Physical and sexual issues are worsened by demanding work and lack of a partner, and social challenges include stigma and housing difficulties. Familial issues involve lack of support, blame, or conflicts with the ex-spouse's family, while children face behavioral, psychological, and academic issues. Consistent with domestic (Seydalipour, 2019) and international (Khan et al., 2022) research, the study recommends a comprehensive governmental approach: creating flexible job opportunities and vocational training, providing free counseling, strengthening social support networks, raising public awareness through educational programs, and revising laws to ensure legal rights and social justice for single mothers and their children.

References

- Adel-Mehraban, M. (2015) A Review of Qualitative Content Analysis and Its Application in Research. Isfahan: University of Medical Sciences and Health Services of Isfahan Province. [In Persian]
- Alimandegari, M., et al. (2018) Economic status of female heads of households under supportive institutions: A qualitative study in Shiraz. *Journal of Population Association of Iran*, 13(25), 165–192. [In Persian]
- Daliana, N., & Antoniou, A. S. (2018) The mental health of single-parent families in relation to psychological, societal, and financial parameters.

- In T. K. Babalis et al. (Eds.), *Single-Parenting in the 21st Century: Perceptions, Issues, and Implications* (pp. 77–101).
- Khan, M. I., et al. (2023) Exploring socio-cultural impediments on single mothers' quality of life: Evidence from District Peshawar, Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan. *International Journal of Human and Society*, 3(4), 78–88.
- Khan, M. M., et al. (2022) Challenges of single motherhood in socio-cultural context: A qualitative study in rural areas of Bangladesh. *Space and Culture, India*, 10(2), 52–65.
- Manengelo, A. M., et al. (2023) Challenges and impacts of single parenting on students' learning in government secondary schools in Iringa Municipality, Tanzania. *International Journal of Novel Research in Healthcare and Nursing*, 10(3), 166–175.
- Mohammadi, Z. (2020) Sociological study of issues related to remarriage of female-headed households. *Quarterly Journal of Woman and Society*, 11(42), 256–278. [In Persian]
- Noronha, L., & Monteiro, M. (2016). A study on the challenges faced by single parents on teenager care. *International Journal of Advanced Trends in Engineering and Technology*, 2456–4664.
- Qorbanpoor Lafmejani, A. (2024). *Fundamentals and Principles of Guidance and Counseling*. Tehran: Zarnevasht. [In Persian]
- Roghanchi, M., et al. (2017). Exploration of pathologies in mother-headed families. *Counseling Culture and Psychotherapy*, 8(31), 53–78. [In Persian]
- Seydalipour, S. K. (2019). The relationship between cultural identity and quality of work life in female heads of households: A case study in Semnan City. *Social-Political Research on Women and Family*, 8(1), 269–296. [In Persian]
- Statistical Center of Iran. (2016) *National Statistical Yearbook*. <https://www.amar.org.ir/Portals/0/PropertyAgent/6200/Files/95-99-03.pdf>
- Statistics Center. (2023) Table FG6: One-parent unmarried family groups with own children under 18, by marital status of the reference person: 2023. <https://www.census.gov/newsroom/stories/single-parent-day.html>
- Thadathil, B. (2023) Exploring the challenges faced by single mothers in Guyana. *International Journal of Science and Research*, 12(8), 607–611. U.S.
- Yusuf, H., et al. (2020) Impact of single-mother family on child development: A review of literature. *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(10), 1985–1994.

Zare-Bahramabadi, M., et al. (2014) The effectiveness of a relationship enhancement program on the quality of parent-child relationships in adolescent girls in mother-headed single-parent families. *Journal of Clinical Psychology*, 5(2), 14–24. [In Persian]

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره پانزدهم، بهار ۱۴۰۴: ۸۵-۵۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۴

نوع مقاله: پژوهشی

چالش‌های خانواده‌های تک‌والد مادر در رامسر^۱

طیبه بخشی‌پور بلترکی*

امیر قربان‌پور لقمجانی**

چکیده

در خانواده‌های تک‌والد مادر، پدر به دلایلی مانند فوت یا طلاق، حضور ندارد. این پژوهش با هدف بررسی چالش‌های خانواده‌های تک‌والد مادر انجام گرفت. راهبرد پژوهش حاضر، کیفی و روش آن، تحلیل محتوای کیفی از نوع استقرایی است. جامعه پژوهش شامل تمامی مادران تک‌والد تحت پوشش اداره بهزیستی شهرستان رامسر در سال ۱۴۰۳ می‌شود. مصاحبه با این مادران تا زمانی که داده‌ها به اشباع رسیدند، ادامه یافت و در مجموع در فرایند پژوهش با هفده مادر تک‌والد مصاحبه شد. پس از تحلیل مصاحبه‌ها در زمینه چالش‌های مادران تک‌والد، شش مضمون اصلی یافت شد که شامل چالش‌های اقتصادی و شغلی، چالش‌های روانی، چالش‌های جنسی، چالش‌های اجتماعی، چالش‌های خانوادگی و چالش‌های مرتبط با فرزند می‌شود. برای رفع چالش‌های پیش روی مادران تک‌والد و کمک به بهبود کیفیت زندگی آنها و فرزندانشان، این پژوهش پیشنهاد می‌کند که دولت با اتخاذ رویکردی جامع، اقدامات زیر را در دستور کار خود قرار

۱. این مقاله بر اساس پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد نویسنده اول با راهنمایی نویسنده دوم نوشته شده است.

* دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد، گروه علوم تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران
tayebehbakhshi78@gmail.com

** نویسنده مسئول: دانشیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

qorbanpoorlafmejani@guilan.ac.ir

دهد: ایجاد فرصت‌های شغلی انعطاف‌پذیر و آموزش‌های حرفه‌ای و مهارتی، ارائه خدمات مشاوره‌ای رایگان، تقویت شبکه‌های حمایتی اجتماعی، افزایش آگاهی عمومی از طریق برنامه‌های آموزشی و اطلاع‌رسانی و بازنگری در قوانین به‌منظور تضمین حقوق قانونی و عدالت اجتماعی برای مادران تک‌والد و فرزندانشان.

واژه‌های کلیدی: چالش، خانواده، خانواده‌های تک‌والد، تک‌والد مادر و سازمان بهزیستی.

بیان مسئله

خانواده، یکی از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی و یکی از بنیان‌های جامعه قلمداد می‌شود که به طور معمول از پدر، مادر و فرزند یا فرزندان تشکیل می‌شود. اما بعضی از خانواده‌ها، شکل و ساختار کاملی ندارند یا به عبارتی تک‌والدینی هستند (زارع بهرام‌آبادی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۴). طبق نظریه‌های مربوط به تنیدگی و استرس، هر نوع تغییری که نظم زندگی را از بین ببرد، منجر به استرس و تنیدگی می‌شود (قربان‌پور لقمجانی، ۱۴۰۳: ۱۴۶). خانواده‌های تک‌والدی به دلایل مختلفی چون مرگ، طلاق و ترک خانواده توسط یکی از والدین شکل می‌گیرد (Burgund et al, 2013: 13). تبدیل سیستم‌های خانواده از دووالدی به تک‌والدی، نیاز به تعدیل‌های متنوعی دارد (Yusuf et al, 2020: 1985). خانواده‌ای که شامل یکی از والدین و فرزند یا فرزندان است، جایگزین خانواده‌ای می‌شود که شامل هر دو والد و فرزند یا فرزندان است (Burgund et al, 2013: 13).

در دهه‌های اخیر تعداد خانواده‌های تک‌والدی^۱ در حال افزایش است (Daliana & Antoniou, 2018: 77). بر اساس آمار ایالات متحده در سال ۲۰۲۳، تعداد خانواده‌های تک‌والد بیش از ۱۰ میلیون است که حدود ۸۰ درصد این خانواده‌ها توسط زنان سرپرستی می‌شود (Us Statistics Center, 2023: 1). در ایران نیز بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، ۷/۲٪ از خانوارهای کشور دارای یک سرپرست یا تک‌والد هستند که ۱۷ درصد از این خانوارها دارای سرپرست مرد و ۸۳ درصد از آنها دارای سرپرست زن می‌باشند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵: ۱۵۶).

وقتی خانواده به دلایل مختلف، یکی از اعضای اصلی و اساسی خود یعنی پدر یا مادر را از دست می‌دهد، با مسائل و مشکلات گوناگونی روبه‌رو می‌شود (صالحی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۲۲). خانواده‌های تک‌والد، تجربه‌های فردی و اجتماعی دشواری دارند که می‌تواند هم بر والدین و هم بر فرزندان تأثیرگذار باشد (Sangeet & Singh, 2022: 3790). والدین تنها به دلیل کار و نیازهای خانواده اغلب احساس فرسودگی می‌کنند و زیر بار وظایف و مسئولیت‌های گوناگون تحلیل می‌روند. به‌علاوه کودکان تک‌والد ممکن است سهم بیشتری از مسئولیت‌های خانه را برعهده گیرند، زیرا تنها والد آنها، بیرون از خانه کار می‌کند (ویلیامز و دیگران، ۲۰۰۸: ۱۴۰۲). در خانواده‌های تک‌والد، در نتیجه نبود یکی از

والدین، مشکلات بسیاری به وجود می‌آید که از آن جمله می‌توان به افسردگی، خشم، عزت نفس پایین، مشکلات اقتصادی، مشکلات مرتبط با تربیت کودک، مشکلات عاطفی، مشکلات اجتماعی، مشکلات تنهایی، مشکلات حضانت و مشکلات جنسی اشاره کرد (Noronha & Monteiro, 2016: 57). عوامل زیادی می‌تواند به مادران در عبور از این شرایط کمک کند که از جمله آنها امنیت اقتصادی، اشتغال و حمایت‌های اجتماعی است (قهراری و بوالهروی، ۱۳۹۵: ۹۹).

همان‌گونه که پیشتر نیز گفته شد، بر اساس آمار مرکز آمار ایالات متحده و مرکز آمار ایران، بیش از هشتاد درصد خانواده‌های تک‌والد را مادران سرپرستی می‌کنند. از این‌رو پژوهش حاضر با تمرکز بر مسائل و مشکلات این گروه، به بررسی چالش‌های^۱ مادران تک‌والد می‌پردازد، زیرا تعداد آنها به مراتب بیشتر از پدران تک‌والد است. مرور پژوهش‌های انجام‌شده در ایران نشان می‌دهد که این مطالعات به طور محدود به بررسی مشکلات مادران تک‌والد پرداخته‌اند، در حالی که پژوهش‌های خارج از کشور، مسائل و چالش‌های این گروه را به شکل جامع‌تری بررسی قرار کرده‌اند. علاوه بر این بسیاری از پژوهش‌های ایرانی در این حوزه، رویکرد کمی داشته‌اند؛ این در حالی است که روش‌های کیفی، با درک یکپارچه پدیده‌ها در بافت و شرایط خود، می‌توانند فراتر از محدودیت‌های پژوهش کمی عمل کنند. از این‌رو پژوهش حاضر در قالب پژوهش کیفی از نوع تحلیل محتوا انجام شد تا به صورت عمیق به بررسی مشکلات و چالش‌های مادران تک‌والد بپردازد و به این سؤال پاسخ دهد که چه چالش‌هایی در زندگی خانواده‌های تک‌والد مادر وجود دارد؟

پیشینه پژوهش

در حوزه مطالعات داخلی، پژوهش‌های انجام‌شده روی مادران تک‌والد عمدتاً بر زنان سرپرست خانوار متمرکز بوده‌اند. با توجه به این رویکرد، در بخش پیشینه پژوهش حاضر تلاش شده است تا مطالعاتی مورد بررسی قرار گیرند که به طور خاص به مشکلات مادران تک‌والد (به دلیل فوت همسر یا طلاق) که دارای فرزند نیز هستند، پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که این مادران با چالش‌های متعددی

از جمله شرایط نامساعد اقتصادی - اجتماعی، مشکلات مرتبط با سلامت جسمی و روانی، استرس و افسردگی (سیدعلی‌پور، ۱۳۹۹: ۲۶۹)، نیازهای عاطفی و جنسی (محمدی، ۱۳۹۹: ۲۵۶) و همچنین مشکلات در تأمین مسکن، یافتن شغل مناسب، دسترسی به تحصیل و بهداشت و امنیت غذایی (علی‌مندگاری و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۶۵) روبه‌رو هستند. علاوه بر این، مشکلات بین‌فردی در خانواده، روابط با همسر سابق و خانواده وی، مسائل مربوط به خانواده مبدا و مشکلات تحصیلی و روان‌شناختی فرزندان نیز از دیگر مسائل مطرح شده در این مطالعات است (روغنجی و دیگران، ۱۳۹۶: ۵۳).

در مقابل، مطالعات انجام‌شده در خارج از کشور، مسائل و چالش‌های مادران تک‌والد را به شیوه‌ای جامع‌تر و عمیق‌تر بررسی قرار کرده‌اند. این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مادران پس از تک‌والد شدن، با انواع چالش‌ها در زندگی خود مواجه می‌شوند. از جمله چالش‌های برجسته در خانواده‌های تک‌والد می‌توان به مسائل فرهنگی - اجتماعی، دشواری‌های مربوط به مراقبت از کودک و چالش‌های کسب شغل و بی‌ثباتی مالی (Khan et al, 2023: 78)، برچسب اجتماعی و تربیت فرزندان (Thadathil, 2023: 607) و همچنین چالش‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و روان‌شناختی (Khan et al, 2022: 52) اشاره کرد. محدودیت‌های مالی، تغییرات روانی، پذیرش نقش‌های دوگانه و تأثیرات فرهنگی (Ralte & Gomes, 2018: 254) نیز از دیگر مواردی است که در این مطالعات به آنها پرداخته شده است. علاوه بر این، مشکلات اقتصادی، چالش‌های مربوط به تربیت کودک، مشکلات عاطفی و اجتماعی، احساس تنهایی، مسائل مربوط به حضانت و مسائل جنسی و چالش‌های ناشی از تغییر وضعیت تأهل و مراقبت از کودک نیز از جمله دغدغه‌های این مادران محسوب می‌شود. در رابطه با فرزندان نیز این مادران با مسائلی چون افسردگی، خشم، عزت نفس پایین و دوری از عزیزان (Noronha & Monteiro, 2016: 2456) و همچنین عملکرد تحصیلی پایین، ناتوانی در تأمین نیازهای تحصیلی فرزندان و ضعف در برقراری ارتباط مؤثر با آنها مواجه هستند که این روابط ضعیف و مسائل تحصیلی می‌تواند به مشکلات روانی مانند استرس، اضطراب و افسردگی منجر شود (Manengelo et al, 2023: 166).

با توجه به مروری که بر پژوهش‌های داخلی و خارجی صورت گرفت، مشخص می‌شود که هرچند مطالعات داخلی به برخی از چالش‌های مادران تک‌والد در ایران

پرداخته‌اند، بیشتر این پژوهش‌ها، رویکرد کمی داشته و کمتر به صورت عمیق به بررسی مشکلات و چالش‌های مادران تک‌والد پرداخته‌اند. در مقابل، پژوهش‌های خارج از کشور، تصویر جامع‌تری از ابعاد مختلف چالش‌های این مادران، اعم از اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و روان‌شناختی و همچنین تأثیرات آن بر فرزندان ارائه داده‌اند. با عنایت به این شکاف پژوهشی و با در نظر گرفتن ضرورت درک عمیق‌تر مسائل و چالش‌های مادران تک‌والد در جامعه ایران، پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد کیفی درصدد است تا به بررسی جامع چالش‌های پیش روی این مادران بپردازد، زیرا رویکرد پژوهش کیفی، امکان فهم عمیق‌تر چالش‌های مادران تک‌والد را فراهم می‌آورد.

مبانی نظری

نظریه گذار دوم: این نظریه به تغییر در الگوهای ازدواج، خانواده و فرزندآوری، به دلیل مسائلی چون تغییر در ارزش‌ها، نگرش‌ها و هنجارهای اجتماعی نسبت به خانواده، نقش‌های جنسیتی و فردگرایی اشاره دارد. از ویژگی‌های آن می‌توان به مواردی چون کاهش ازدواج، افزایش طلاق و کاهش ازدواج مجدد، تأخیر در ازدواج و فرزندآوری، فرزندآوری خارج از ازدواج و افزایش زوج‌های بدون فرزند اشاره کرد. به طور کلی می‌توان گفت که گذار اول جمعیتی، بیشتر تحت تأثیر عوامل اقتصادی و بهداشتی است، در حالی که گذار دوم جمعیتی، بیشتر تحت تأثیر عوامل فرهنگی و ارزشی است (احمدی و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۵).

تنوع خانواده: در نتیجه تغییرات به‌وجودآمده در جوامع، خانواده‌ها از نظر ساخت به چهار دسته تقسیم می‌شوند که عبارتند از:

- **خانواده هسته‌ای:** به طور کلی این خانواده‌ها از یک واحد هسته‌ای یعنی زن، شوهر و فرزند یا فرزندان تشکیل می‌شوند.
- **خانواده چندنسلی:** به خانواده‌هایی گفته می‌شود که در آن حداقل سه نسل شامل کودکان، والدین و پدربزرگ و مادربزرگ در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند.
- **خانواده ادغامی:** به خانواده‌ای که پس از ازدواج میان دو بزرگسال، که حداقل یکی از آنها از روابط قبلی خود فرزند یا فرزندان داشته باشد شکل می‌گیرد، خانواده ادغامی گفته می‌شود.

- خانواده تک‌والد: خانواده‌ای که در آن یکی از والدین حضور ندارد و تنها یک‌والد حضور دارد که مسئولیت خانواده و مراقبت از فرزندان را برعهده می‌گیرد (گلادینگ، ۱۳۹۶: ۴۲۲).

در این پژوهش، چارچوب مفهومی بر پایه نظریه‌های گذار جمعیتی و تغییرات ساختاری خانواده بنا نهاده شده است. از یکسو، نظریه‌های گذار جمعیتی، به‌ویژه گذار دوم، تغییرات ارزشی و الگوهای رفتاری مرتبط با ازدواج، فرزندآوری و نقش‌های جنسیتی را به عنوان عوامل مؤثر در افزایش پدیده خانواده‌های تک‌والد، به‌ویژه خانواده‌های تک‌والد مادر تبیین می‌کنند. از سوی دیگر، مطالعات مربوط به تنوع ساختاری خانواده نشان می‌دهد که خانواده‌های تک‌والد، به‌ویژه خانواده‌های تحت سرپرستی مادران، با چالش‌های متعددی مانند چالش‌های اقتصادی، اجتماعی و روان‌شناختی مواجه هستند. این چالش‌ها را می‌توان ناشی از عواملی مانند فشارهای اقتصادی، بار مسئولیت مضاعف و برچسب اجتماعی در نظر گرفت. بنابراین این پژوهش با هدف تبیین چالش‌های خانواده‌های تک‌والد از منظر مادران و ارائه درکی عمیق‌تر از چالش‌های پیش روی آنها انجام می‌گیرد.

روش‌شناسی پژوهش

راهبرد پژوهش حاضر، کیفی است. پژوهش کیفی، هر نوع پژوهشی است که نتایج آن با شیوه‌هایی غیر از روش‌های آماری یا هر گونه کمی کردن به دست می‌آید. روش پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کیفی از نوع استقرایی است. تحلیل محتوای استقرایی اغلب در مواردی انجام می‌شود که مطالعات قبلی درباره پدیده یا زمان پدیدار شدن آن وجود دارد. در این روش، طبقات یا مضامین از داده‌های خام با استفاده از استنتاج و تفسیر معتبر استخراج می‌گردند. این فرایند شامل بررسی دقیق داده‌ها توسط محقق و مقایسه مداوم آنهاست. تحلیل محتوای استقرایی، رویکردی از جزء به کل دارد؛ به این معنا که موارد خاص مشاهده شده، از ترکیب آنها، یک کل ایجاد می‌شود (عادل مهربان، ۱۳۹۴: ۵۲).

جامعه پژوهش حاضر شامل تمامی مادران تک‌والد تحت پوشش اداره بهزیستی شهرستان رامسر در سال ۱۴۰۳ در بازه زمانی پژوهش (مهر و آبان) می‌شود که ۳۳۶ نفر

هستند. تعداد شرکت‌کنندگان در پژوهش با توجه به روش نمونه‌گیری هدفمند، ۱۷ نفر است. ملاک ورود در پژوهش عبارت است از عدم حضور مرد در خانواده به دلیل طلاق یا فوت، داشتن فرزند و تمایل افراد برای شرکت در پژوهش. در مصاحبه، ۱۴ اشباع اتفاق افتاد، اما برای اطمینان از این مسئله، فرایند مصاحبه‌ها تا مصاحبه ۱۷ ادامه یافت. مصاحبه‌ها به صورت نیمه‌ساختاریافته انجام شد. برای افزایش روایی نیز سؤالات پژوهش بر اساس مطالعه پژوهش‌های مرتبط گذشته و با مشورت استاد راهنما تدوین شد. برای تحلیل متن مصاحبه‌ها، طبقه‌بندی «هسه و شانون» از تحلیل محتوای کیفی مورد توجه بوده است. طبق نظر این محققان، سه دسته تحلیل محتوای کیفی از جمله قراردادی، جهت‌مند و تلخیصی وجود دارد، که در این پژوهش، تحلیل محتوای کیفی قراردادی مدنظر است. در این روش، کدها به صورت مستقیم یا غیر مستقیم از داده‌ها استخراج می‌شود (عادل‌مهربان، ۱۳۹۴: ۴۱). پس از تحلیل مصاحبه‌ها، کدگذاری و مقوله‌بندی و در نهایت ساخت مضامین اصلی انجام شد. برای بررسی روایی درونی و مقبولیت یافته‌ها نیز از روش درگیر شدن مناسب در فرایند گردآوری داده‌ها استفاده شد. همچنین نتایج حاصل از پژوهش را استاد راهنما نیز بازبینی نمود.

یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر، هفده مادر تک‌والد مشارکت داشتند که در جدول ۱، مشخصات جمعیت‌شناختی شرکت‌کنندگان بیان شده است:

جدول ۱- مشخصات جمعیت‌شناختی شرکت‌کنندگان در پژوهش

نوع منزل مسکونی	درآمد (میلیون)	تشریح	مدت تک‌والد شدن (سال)	نوع تک‌والد شدن	مشخصات فرزند	تحصیلات	سن	کد پاسخگو
شخصی	۱۰	مشاغل خانگی	۵	همسر فوت	۱ دختر ۱۷ سال	کارشناسی	۴۵	۱
استیجاری	۸	کار خدماتی	۵	طلاق	۲ دختر ۱۱ و ۱۴ سال	ابتدایی پنجم	۲۵	۲
شخصی	۷	مشاغل خانگی	۵	فوت همسر	۱ دختر ۲۵ سال	فیلان دبیرسه	۵۴	۳
استیجاری	۷	کارگر آشپزخانه	۳	طلاق	۱ پسر ۸ سال	فیلان دبیرسه	۴۰	۴
منزل پدری	۱۰	نگهداری از سالمند	۴	طلاق	۱ پسر ۶ سال	دبیرم	۳۴	۵
ورتهای	۹	دستفروش	۲	فوت همسر	۲ دختر ۲۴ و ۲۲ سال	بی‌سواد	۵۰	۶
استیجاری	۷	فروشنده	۵	طلاق	۱ پسر ۱۱ سال	دبیرم	۳۳	۷
منزل پدری	۸	بیکار (کرایه منزل)	۲	فوت همسر	۱ پسر ۸ سال	دبیرستان	۲۸	۸
استیجاری	۱۰	مغازه دار	۱	طلاق	۱ پسر ۴ سال	دبیرم	۳۴	۹
منزل پدری	۱۰	فروشنده	۱	طلاق	۲ دختر ۱/۵ و ۱/۵ سال	فیلان دبیرسه	۲۵	۱۰
استیجاری	۱۰	مغازه‌دار	۳	طلاق	۱ پسر ۱۱ سال	دبیرم	۳۳	۱۱

استیجاری	۸	کارگر	۵	طلاق	۱ دختر ۲۸ سال و ۲ پسر ۱۸ و ۲۵ سال	پنجم ابتدایی	۴۵	۱۲
استیجاری	۸	کارگر	۲	طلاق	۱ دختر ۱۳ سال	راهمایی	۳۸	۱۳
استیجاری	۱۲	مغازه دار	۵	فوت همسر	۲ پسر و ۱۷ ۱۹ سال ۱ دختر ۱۱ سال	دبلم	۴۴	۱۴
استیجاری	۱۲	کار خدماتی	۴	طلاق	۲ دختر ۱۴ و ۲۲ سال	دبلم	۴۴	۱۵
استیجاری	۱۲	منشی	۴	فوت همسر	۲ پسر ۱۲ سال	کارشناسی	۳۳	۱۶
منزل پدري	۱۰	مشاغل خانگی	۲	طلاق	۱ پسر ۴ سال	کارشناسی	۲۷	۱۷

پرسش: چه چالش‌هایی در زندگی خانواده‌های تک‌والد مادر وجود دارد؟

جدول ۲- کدهای آزاد، مقوله‌های فرعی و مضامین اصلی

مربوط به چالش‌های مادران تک‌والد

مضامین اصلی	مقوله‌های فرعی	کدهای آزاد
چالش‌های اقتصادی و شغلی	مشکل اقتصادی	- در مضیقه مالی قرار گرفتن - مشکل در تأمین وسایل منزل - مشکل در تأمین مایحتاج فرزندان
	مسائل و مشکلات شغلی	- مشکل در پیدا کردن شغل مناسب - نداشتن شغل با درآمد کافی
چالش‌های روانی	استرس و تنیدگی	- اضطراب و استرس - مشکلات عصبی - نگرانی درباره آینده
	افسردگی و غم	- افسردگی مادر - احساس غم و ناراحتی
	کمبود محبت	نیاز به محبت و دوست داشته شدن
چالش‌های جسمی و جنسی	مسائل و مشکلات جسمی	- مشکلات و بیماری‌های جسمی - تغییرات وزن
	مشکلات جنسی	مشکل در رفع نیاز جنسی
چالش‌های اجتماعی	فشارهای اجتماعی	- احساس زیر ذره‌بین بودن - قضاوت اجتماعی منفی
	مشکلات اجتماعی	- مشکل در اجاره منزل - سوءاستفاده
چالش‌های خانوادگی	مشکلات مرتبط با خانواده خود	- سرزنش خانواده - عدم حمایت خانواده
	مشکلات مرتبط با خانواده همسر سابق	- عدم ارتباط با خانواده همسر سابق - ارتباط نامناسب با خانواده همسر سابق - مشکلات مربوط به ارث
چالش‌های مرتبط با فرزند	مسائل و مشکلات روانی و رفتاری فرزند	- پرخاشگری فرزند - گوشه‌گیری فرزند - افسردگی فرزند - بهانه‌گیری فرزند
	مشکلات و مسائل ارتباطی با فرزند	- مشکل موقت در برقراری ارتباط با فرزند - سخت بودن ارتباط با فرزند
	مشکلات تحصیلی	- افت تحصیلی - ترک تحصیل

مضمون اصلی اول: چالش‌های اقتصادی و شغلی

اولین مضمون ساخته شده از مصاحبه‌ها، چالش‌های اقتصادی و شغلی است که شامل دو مقوله فرعی می‌شود:

مشکل اقتصادی: یکی از موارد مهمی که مادران تک‌والد در جریان مصاحبه‌ها به آن اشاره کردند، مشکل اقتصادی بود. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۱): «درآمد همسرم خوب بود، من و دخترم هیچ کمبود مالی

احساس نمی‌کردیم و همه چیز به خوبی پیش می‌رفت؛ اما بعد از فوت همسرم، زندگی‌ام دچار تغییرات زیادی شد. به لحاظ مالی خیلی محدود شدیم. پس‌اندازی که داشتم، تنها تا چند ماه پس از فوت همسرم دوام آورد و پس از آن برای گذراندن امور زندگی با مشکل مالی روبه‌رو شدم».

(کد ۴): «سر کار حقوقم هفت میلیونه که نصفش رو کرایه خونه میدم. با توجه به اینکه یک بچه کوچک دارم، عملاً مبلغی برای بقیه مخارج زندگی برام نمی‌مونه. این شرایط باعث شده در تأمین مخارج زندگی با مشکلات زیادی روبه‌رو بشم و تحت فشار مالی قرار بگیرم».

(کد ۲): «یخچال خونه‌ام خراب شده، واقعاً سردرگمم، نمی‌دونم چطور مشکلم رو حل کنم. قبلاً تعمیرکار آوردم، درست کرد اما دوباره خراب شد. درآمدم به حدی نیست که بتونم یه یخچال جدید بخرم».

(کد ۱۵): «من برای این شهر نیستم، بعد از جدایی‌ام به این شهر اومدم. زمانی که به این شهر اومدم، تقریباً هیچ چیزی نداشتم؛ حتی ابتدایی‌ترین وسایل مورد نیاز برای یک زندگی عادی مثل یخچال یا بخاری را هم نداشتم».

(کد ۲): «دخترهایم با من زندگی می‌کنن و تمام هزینه‌های مربوط به شهریه مدرسه یا هزینه‌های مربوط به لباس و خوراک آنها، همه با منه. متأسفانه پدرشان هیچ همکاری یا کمکی در این زمینه نمی‌کنه. حتی دادگاه گفته بود که ماهی یک میلیون تومن برای بچه‌ها بده که همین

پول هم گاهی پرداخت نمی‌کنه».

(کد ۵): «شوهر سابقم هیچ هزینه‌ای برای بچه پرداخت نمی‌کنه و تمام بار مالی نگهداری از فرزند برعهده منه. بچه خرج‌های زیادی داره، پسر من در حال حاضر شش ساله است و هزینه‌های مختلفی داره؛ از هزینه‌های مهد گرفته تا چیزهای دیگه که مرتباً نیاز به پرداخت داره و درآمد من به سختی پاسخگوی پرداخت این هزینه‌هاست».

مسائل و مشکلات شغلی: یکی دیگر از موارد مهم و پرتکراری که شرکت‌کنندگان در پژوهش به آن اشاره کردند و ذیل مضمون اصلی اول قرار می‌گیرد، مسائل و مشکلات شغلی است. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۵): «قبل از طلاق، خانه‌دار بودم. اما بعد از آن به دنبال کار مناسب گشتم، ولی با مشکلاتی روبه‌رو شدم. مثلاً مدتی در یک قنادی کار کردم، اما متوجه شدم که صاحب آنجا نیت خوبی ندارد و آنجا را ترک کردم. ویزیتوری رو امتحان کردم، اما چون نیاز به سفر به شهرهای مختلف داشت و من ماشین ندارم، برام سخت بود و ادامه ندادم».

(کد ۱۳): «من قبل از طلاقم کار نمی‌کردم. بعد از طلاق، کارم سخت شد، باید هزینه زندگی رو تأمین می‌کردم. بعد از طلاقم خیلی دنبال کار گشتم و خیلی شغل عوض کردم: پرستاری کردم، نظافت کردم، دست‌فروشی کردم و الان هم که در یه کارگاه سبزی خردکنی کار می‌کنم».

(کد ۷): «من قبل از طلاقم هم کار می‌کردم، بعدش یه مدت کوتاهی مغازه پدرم کار کردم، اما چون حقوقش کم بود، نمی‌تونستم باهانش زندگی خودم و پسر من رو بچرخونم، از اونجا بیرون اومدم. رفتم آشپزخونه سر کار، بعد از اونجا هم بیرون اومدم، رفتم پرستاری سالمند. اونجا موندم تا اینکه اون خانوم فوت کرد. بعدش رفتم فروشندگی، الان کار فروشندگی انجام میدم».

(کد ۱۵): «من بچه بزرگم الان ۲۲ سالشه. وقتی یک سال و نیمه شد، من بیرون از خونه کار کردن رو شروع کردم. خیلی جاها کار کردم، ولی

حقوقشون خوب نبود. یه مدت سردخونه بودم، رستوران رفتم، الان یه جا میرم کارش خدماتیه. کارش سخته، ولی درآمدش بهتره و دارم سعی می‌کنم اونجا بمونم».

مضمون اصلی دوم: چالش‌های روانی

دومین مضمون ساخته‌شده از مصاحبه‌ها، چالش‌های روانی است که خود شامل سه مقوله فرعی می‌شود:

استرس و تنیدگی: یکی از مسائل و مشکلاتی که مادران تک‌والد به آن اشاره کردند و ذیل چالش‌های روانی قرار می‌گیرد، استرس و تنیدگی است. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۱): «بعد از فوت همسرم دچار اضطراب و استرس شده بودم و هیچ کاری رو نمی‌تونستم درست انجام بدم. حتی ساده‌ترین کارها مثل تمیز کردن منزل یا انجام کارهای روزمره برایم غیر ممکن بود».

(کد ۹): «هر جدایی و طلاق و هر چیزی که شما بگین، یک فشار و استرسی داره. من هم شاملش می‌شدم؛ اضطراب و استرس داشتم، ولی سعی کردم خودم رو کنترل کنم».

(کد ۵): «به‌شدت پرخاشگر شدم. گاهی بی‌خودی سر بچه‌ام داد می‌زدم. پسر بچه است، شیطونه و سروصدا داره، ولی من گاهی یه صدای کوچیک رو هم نمی‌تونم تحمل کنم و سرش داد می‌زنم».

(کد ۲): «روحیه‌ام داغون شد، اعصابم ضعیف شده، تحمل هیچ تنش و فشاری رو ندارم. دخترهام یه بحث کوچیک می‌کنن، اعصابم بهم می‌ریزه، عصبی میشم و دعواشون می‌کنم».

(کد ۱۷): «بعد از طلاقم، خیلی به آینده فکر می‌کنم و راجع بش نگرانم؛ آینده خودم، آینده پسر. می‌تونم نیازهای مالی و عاطفی پسر رو فراهم کنم و یه آینده خوب براش بسازم یا نه؟»

(کد ۱۶): «وقتی شوهرم فوت کرد، بچه‌هام کلاس دوم بودن. به این فکر می‌کردم که قرار بچه‌ها رو چطور بزرگ کنم؟ می‌تونم تنهایی درست

تریتشون کنم یا نه؟»

افسردگی و غم: یکی دیگر از مسائل و مشکلاتی که شرکت‌کنندگان در پژوهش به آن اشاره کردند، افسردگی و غم است. مادران تک‌والد، تنش و فشار بسیاری را تحمل می‌کنند و همین مسئله می‌تواند منجر به افسردگی و غم در این افراد شود. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۱): «من همسرم رو خیلی دوست داشتم. خیلی بهش وابسته بودم.

بعد از اینکه از دست دادمش، احساس افسردگی می‌کردم. دیگر تمایلی به ادامه زندگی نداشتم. انگار معنای زندگی رو از دست داده بودم».

(کد ۱۲): «بعد از طلاقم کلاً مریض شدم و مشکل اعصاب پیدا کردم.

افسرده شده بودم؛ یک گوشه می‌نشستم و توانایی انجام کاری را نداشتم. همیشه توی خودم بودم و دلم نمی‌خواست از خونه بیرون برم».

(کد ۱۰): «وقتی طلاق گرفتم، دنیا رو سرم خراب شده بود. احساس

ناراحتی می‌کردم. اصلاً دوست نداشتم بیرون برم، بچه‌هام کوچیک بودن میومدن سمتم، حوصله‌شون رو نداشتم».

(کد ۴): «وقتی تازه از همسرم جدا شده بودم، احساس غم و ناراحتی

می‌کردم. اصلاً نمی‌خواستم خانواده‌ام را ببینم و ترجیح می‌دادم تنها باشم. حتی دلم نمی‌خواست بچه‌ام بیاد پیشم؛ تو اون مدت، پسرم بیشتر

پیش برادرم بود».

کمبود عاطفی: بعضی از مادران تک‌والد پس از تک‌والد شدن به لحاظ عاطفی دچار مشکل می‌شوند، چون دیگر همسری برای ابراز محبت و عاطفه نسبت به آنها وجود ندارد. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۷): «از نظر عاطفی همش کمبود دارم تو زندگی‌م. درسته شوهر من

اعتیاد داشت، ولی از لحاظ محبت خیلی خوب بود. همیشه فکر می‌کنم

اگر کسی بیاد تو زندگی من، می‌تونه مثل اون من رو دوست داشته باشه

یا نه؟»

(کد ۱۶): «من و همسر من با عشق با هم ازدواج کرده بودیم. خانواده هر دوی ما مخالف ازدواج ما بودن. ما چون همدیگر رو دوست داشتیم، با هم ازدواج کردیم و توی زندگی مون شرایط سختی رو پشت سر گذاشتیم. ولی من از لحاظ عاطفی کمبودی احساس نمی‌کردم؛ اما الان جای خالی اش رو خیلی حس می‌کنم».

(کد ۱۴): «همسر من در تمام مدتی که با هم زندگی کردیم، خیلی باهام خوب بود و خیلی بهم محبت می‌کرد. از وقتی فوت شده، از لحاظ عاطفی احساس خلأ و کمبود می‌کنم».

مضمون اصلی سووم: چالش‌های جسمی و جنسی

سوومین مضمون ساخته شده از مصاحبه‌ها، چالش‌های جسمی و جنسی است که خود شامل دو مقوله فرعی می‌شود:

مسائل و مشکلات جسمی: بعضی از مادران تک‌والد در نتیجه مواجهه با چالش‌های زندگی دچار مسائل و مشکلات جسمی می‌شوند. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۱): «من بعد از فوت همسر من به ندول تیروئید مبتلا شدم که دکتر گفت یکی از عوامل آن می‌تواند آندوه، اضطراب و استرس و تنش ناشی از دست دادن همسر باشد».

(کد ۱۵): «زانونه‌ها مشکل داره، دکتر گفته نباید کار کنم. دیسک کمر دارم. فشار کاری هم مزید بر علت شده و کمر درد و پا درد من رو بیشتر کرده، اما مجبورم؛ باید کار کنم».

(کد ۵): «بعد از جدایی دچار پرخوری عصبی شدم و به شدت اضافه وزن پیدا کردم، طوری که کسی من رو ببینه، نسبت به چندسال پیش نمیشناسه».

(کد ۱): «بعد از فوت همسر من دچار بی‌اشتهایی شدم، خیلی کم غذا می‌خوردم و همین مسئله باعث شد به تدریج دچار کاهش وزن بشم».

مشکلات جنسی: برخی از مادران تک‌والد به‌ویژه آنهایی که در سنین پایین‌تری قرار

دارند، مشکلات جنسی را گزارش می‌دهند. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۱): «قبل از فوت همسرم به لحاظ جنسی زندگی خوبی داشتم، اما

بعد از فوت همسرم در زمینه رفع نیاز جنسی با مشکل روبه‌رو شدم».

(کد ۱۷): «بعد از طلاقم، دیدگاهم نسبت به مردها تغییر کرده بود. از

همه مردها متنفرم بودم و هیچ حس جنسی نداشتم؛ ولی الان این حس

رو دارم و نیاز دارم. ولی خوب چطوری و چه جور می‌توانم؟ وقتی مجرد هستی،

نگاهت به مسائل جنسی یک جوره؛ وقتی ازدواج می‌کنی، تجربه‌اش

می‌کنی و بعد این رابطه از بین میره، مسئله متفاوت».

(کد ۸): «تنهایی خیلی سخته، به‌خصوص در زمینه رفع نیاز جنسی. این

یه مسئله طبیعی، منم هنوز خیلی جوونم و به لحاظ جنسی تحت

فشارم، ولی چاره‌ای جز کنترلش ندارم».

مضمون اصلی چهارم: چالش‌های اجتماعی

چهارمین مضمون ساخته‌شده از مصاحبه‌ها، چالش‌های اجتماعی است که خود

شامل دو مقوله فرعی می‌شود:

فشارهای اجتماعی: برخی از مادران تک‌والد در معرض قضاوت‌ها و رفتارهای

ناراحت‌کننده دیگر افراد جامعه قرار می‌گیرند که می‌تواند برای آنها فشارزا باشد. برای

مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۱): «از نظر اجتماعی خیلی احساس فشار می‌کنم. احساس می‌کنم

زیر ذره‌بین بقیه هستم. منتظر هستن ببینند چیکار می‌کنم. خانواده و

اطرافیانم بهم می‌گن که باید عفیف‌تر باشم، نجیب‌تر از قبل زندگی کنم تا

برام حرف در نیارند».

(کد ۱۷): «انگار زیر ذره‌بینم. از جانب خانواده‌ام یکسری سختگیری‌هایی

وجود داره؛ مثلاً قبل از تاریک شدن هوا من باید خونه باشم. این چیزیه

که پدرم بهش معتقد و بهم می‌گه چون تو شرایطت فرق می‌کنه،

نمی‌تونی فلان‌جا بری یا نمی‌تونی این تایم بیرون باشی».

(کد ۲): «اگر یه چیزی مثلاً گازم خراب بشه، یه مردی بیاد اون رو درست کنه، همسایه‌ها میگن این برای چیه اومده؟ حتماً این زن باهاشه. یا میرم سر کار، میگن نرفته سر کار، رفته پیش یه مرد».

(کد ۱۴): «چیزی که خیلی اذیتم می‌کرد، حرف‌های آدم‌هایی که به‌نوعی نزدیکم بودن، بود. می‌گفتن من با فلانی‌ام یا می‌خوام شوهر کنم، اینها آزارم می‌داد».

مشکلات اجتماعی: مادران تک‌والد اغلب در معرض نگرش‌های اشتباه دیگر افراد جامعه قرار می‌گیرند که می‌تواند مشکلات اجتماعی گوناگونی را برای آنها در پی داشته باشد. . برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۴): «میخوام خونه اجاره کنم، سخت قبول می‌کنن بهم خونه اجاره بدن. حتماً باید ضامن ببرم. داداشم میاد حرف میزنه، ضامنم میشه، وگرنه بهم خونه نمیدن».

(کد ۱۵): «الان اگر یه خونه قرارداد می‌بندم، خیالم راحت نیست. میگم سال بعد چیکار کنم؟ چطوری خونه پیدا کنم؟ اصلاً می‌تونم خونه پیدا کنم یا نه؟ کسی بهم خونه اجاره میده یا نه؟»

(کد ۷): «هر مرد زن‌داری به خودش اجازه رو میده به تو پیشنهاد دوستی بده. میگن تو مطلقه‌ای، من شکست عاطفی خوردم تو زندگی، بیا با هم باشیم».

(کد ۱۳): «نگاه بعضی‌ها، خصوصاً مردها خیلی اذیتم می‌کنه. همین چند وقت پیش که دنبال کار می‌گشتم، رفتم یه جایی، آقا تا فهمید جدا شدم، بهم پیشنهاد رابطه جنسی داد».

مضمون اصلی پنجم: چالش‌های خانوادگی

پنجمین مضمون ساخته‌شده از مصاحبه‌ها، چالش‌های خانوادگی است که خود شامل دو مقوله فرعی می‌شود:

مشکلات مرتبط با خانواده خود: برخی از مادران تک‌والد به‌ویژه مادرانی که طلاق

گرفته‌اند، در رابطه با خانواده خود دچار مشکل هستند. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۲): «من برای این شهر نیستم، کسی رو توی این شهر ندارم.

خانواده‌ام از من دورند. الان پنج ساله جدا شدم، فقط خواهرهام می‌دونن جدا شدم. اونها هم بهم می‌گن تو آبروی ما رو بردی، طلاق گرفتی».

(کد ۴): «پدرم هی بهم سرکوفت میزنه. چون مخالف ازدواجم بود، می‌گفت باهش ازدواج نکن، ولی من گوش نکردم. می‌گه وقتی به حرف بزرگ‌تر گوش نکنی، همین میشه».

(کد ۷): «خانواده‌ام هیچ کمکی به من نکردند، نه پدرم، نه برادرم. هر کدوم مشغول زندگی خودشون و پشتم نبودند و حمایت نکردن. خودم کار کردم، رو پای خودم وایسام. کارگر آشپزخونه بودم، پرستاری سالمند انجام دادم و الان تو یه مغازه فروشنده‌ام».

(کد ۱۲): «من دو برادر و یک خواهر دارم، اما بعد از طلاقم، هیچ کدوم کوچک‌ترین کمکی بهم نکردن. هر کدوم به فکر خودشون و زندگیشون هستند، بدون اینکه اهمیتی به من بدهند یا ازم حمایتی کنن».

مشکلات مرتبط با خانواده همسر سابق: اغلب مادران تک‌والد، چه آنهایی که طلاق گرفته‌اند و چه آنهایی که همسرشان فوت کرده است، در رابطه با خانواده همسر سابقشان با مشکلاتی روبه‌رو هستند. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۷): «پنج سال از طلاقم می‌گذره، اما خانواده همسر سابقم یک بار هم یه زنگ به نوه‌شون نزدن. همسر سابقم، کارتن‌خواب شده. من برای پسرم گوشی خریدم و شمارش رو به برادرشوهر سابقم دادم، گفتم بده به برادرت که اگر خواست با پسرش حرف بزنه، زنگ بزنه. فقط یکبار زنگ زد که پسرم گفت بابا می‌خوام برم کلاس ریاضی، مامان می‌گه پول ندارم بهم پول میدی؟ دیگ زنگ نزد».

(کد ۱۶): «با خانواده شوهرم در ارتباط نیستم. اوایل که همسرم فوت کرده

بود، باهاشون رفت‌وآمد می‌کردم، اما برخوردشون درست نبود. خودم و بچه‌هام اذیت می‌شدیم. خانواده‌ام هم تمایلی نداشتن که با خانواده همسر رفت‌وآمد کنم. برای همین سعی کردم ازشون دوری کنم».

(کد ۵): «اوایل ازدواجم، رابطه خوبی با خانواده شوهر سابقم داشتم، ولی وقتی بهشون گفتم که پسرشون اعتیاد داره، دست بزن داره، فکر می‌کردن دروغ می‌گم و خیلی بد رفتاری می‌کردن. الانم فقط با مادرش در ارتباطم، اونم فقط به خاطر پسر. پسر رو هر از گاهی می‌فرستم بهشون سر بزنه و ببیننش. اگر بخاطر پسر نبود، قطع ارتباط می‌کردم».

(کد ۶): «پدر و مادر همسر، چند سال قبل از فوت همسر، فوت کردند. با برادر و خواهرش هم سر یه زمین اختلاف دارم و به خاطر همین رابطه خوبی باهاشون ندارم».

(کد ۱۴): «خانواده همسر وقتی همسر فوت کرد، خانواده‌اش هم ارث می‌بردن، هم خونه داشت، هم مغازه؛ ولی فقط چند ماه کرایه مغازه رو به من دادن. بعد از چند وقت فهمیدم مغازه رو فروختن. خواهرشوهرم گفت تو هیچ حقی نداری. من با سه تا بچه به کمک خانوادم تونستم سرپناه پیدا کنم».

(کد ۶): «شوهرم قبل از من ازدواج کرده بود و بچه داشت. الان پسرش طوری رفتار می‌کنه که انگار مالک همه چیزه و من باید ازش اجازه بگیرم. پرتقال‌های باغ رو خودش می‌فروشه. شوهرم گاو و گوسفند داشت، می‌گه برای منه».

مضمون اصلی ششم: چالش‌های مرتبط با فرزند

ششمین مضمون ساخته‌شده از مصاحبه‌ها، چالش‌های مرتبط با فرزند است که خود شامل سه مقوله فرعی می‌شود:

مشکلات روانی و رفتاری فرزند: در بعضی خانواده‌های تک‌والدی، فرزندان پس از تک‌والد شدن دچار مشکلات روانی و رفتاری می‌شوند. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۷): «پسرم خیلی حساس و عصبی شده، تا بهش حرف می‌زنی، پرخاشگری می‌کنه. مثلاً بعضی وقت‌ها عصبی میشه، میگه چرا من رو به دنیا آوردی؟ چرا من رو نگه داشتی؟ بابام که گذاشت رفت، من که بابا ندارم. تو مگه برای من چیکار کردی؟ گاهی داد می‌زنه، عصبیم می‌کنه، می‌گم میفرستمت پیش پدرت؛ می‌گه بفرست از اینجا که بهتره، با وجود اینکه میدونه پدرش معتاده».

(کد ۱۷): «پسرم دو سالش بود که جدا شدم. همسر سابقم پرخاشگر بود، کتکم می‌زد و این مسئله جلوی چشم بچه اتفاق می‌افتاد. من در جریان اتفاقاتی که بین من، همسرم و خانواده‌اش افتاد، حدود یک ماه از پسرم دور بودم. بعدش که پسرم رو دیدم، پرخاشگر شده بود و با داد و فریاد به تمام خواسته‌هاش می‌رسید. خیلی طول کشید که من بتونم وضعیت رو نرمال کنم و اخلاقم بهتر بشه».

(کد ۶): «همسرم جلوی چشمای من و دختر بزرگم فوت کرد. یادمه که دخترم تا مدت‌ها با هیچ‌کس درست و حسابی حرف نمی‌زد. همیشه تو خودش بود، ساکت یه گوشه مینشست. حتی یک قطره اشک هم نمی‌ریخت».

(کد ۳): «دخترم خیلی به پدرش وابسته بود، عزیز دردونه باباش بود. بعد از فوت پدرش، روزهای سختی داشت. افسرده شده بود».

(کد ۱۴): «وقتی همسرم فوت کرد، پسرهام تو سن نوجوانی و بلوغ بودن و این ضربه روحی بزرگی براشون بود. پسر بزرگم تا مدت‌ها حالت‌های افسردگی داشت و براش خیلی سخت بود تا با نبودن پدرش کنار بیاد».

(کد ۴): «پسرم از وقتی مدرسه میره، بهانه‌گیری می‌کنه. بابای بقیه هم‌کلاسی‌هاش رو می‌بینه میان دنبالشون، می‌گه منم بابا می‌خوام. می‌خوام بابام بیاد دنبالم».

(کد ۵): «حدوداً دو ساله بود، خیلی متوجه نمی‌شد که پدرش نیست. الان

که بزرگ‌تر شده، هی می‌پرسه که چرا جدا زندگی می‌کنید؟ چرا فلان‌جا بابا نمیاد؟ یا چرا من انقدر کم می‌بینمش؟»

مشکلات و مسائل ارتباطی با فرزند: بعضی از خانواده‌های تک‌والدی پس از تک‌والد شدن در زمینه مسائل ارتباطی با فرزند دچار مسائل و مشکلاتی می‌شوند. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۱): «چند ماه اول بعد از فوت همسرم، دچار افسردگی و اضطراب شدم. توی این مدت خیلی سخت بود که بتونم برای فرزندم، حضوری مفید و مؤثر داشته باشم. احساس می‌کردم که نمی‌تونم به او توجه کافی کنم و این موضوع منو بیشتر ناراحت می‌کرد.»

(کد ۴): «پسرم قبل از طلاقم، چون پدرش معتاد بود و به خاطر اعتیادش بیشتر اوقات با هم دعوا داشتیم، خیلی تحت فشار بود و تقریباً منزوی شده بود. بعد از طلاقم هم که خودم اصلاً حال و روز خوبی نداشتم بتونم بهش برسم و رابطه خوبی باهاش داشته باشم.»

(کد ۷): «پسرم پرخاشگر شده، خیلی ارتباط برقرار کردن باهاش برام سخته. سعی می‌کنم باهاش مدارا کنم. بغلش می‌کنم، بوسش می‌کنم. می‌گم پسرم، مامان تو رو دوست داره، تو رو با هیچ‌کس عوض نمی‌کنم. ولی خیلی عصبیه، خیلی زودرنج. مثلاً دو سه روز پیش سر یه بسته اینترنت دعوا راه انداخت. اصلاً نمی‌تونم باهاش کنار بیام. برای من پسرم شده یه معضل.»

(کد ۶): «من همیشه زود از کوره درمیرم. شوهرم وقتی با بچه‌ها بحث می‌شد، سعی می‌کرد آروم‌م کنه، با بچه‌ها حرف می‌زد، فضا رو طوری می‌کرد که زودتر مسئله حل‌وفصل بشه. اما الان برقراری ارتباط با بچه‌ها برام سخت شده و وقتی بحثی پیش میاد، مدت‌ها طول می‌کشه تا به حالت عادی برگردیم.»

مشکلات تحصیلی: بعضی فرزندان در خانواده‌های تک‌والدی، دچار مشکلات تحصیلی می‌شوند. برای مثال در این رابطه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

(کد ۱): «دخترم، قبل از اینکه همسرم فوت کنه، نمراتش خیلی خوب بود. او به درسش اهمیت زیادی می‌داد و همیشه در تلاش بود تا بهترین نتیجه رو بگیره. اما بعد از فوت همسرم، به شدت تحت تأثیر این مسئله قرار گرفت و نمراتش کم شد».

(کد ۶): «دخترم خیلی به پدرش وابسته بود، خیلی تحت تأثیر از دست دادن پدرش قرار گرفته بود و نمی‌تونست با این مسئله کنار بیاد. نفر اول کلاسشون بود، اما بعد از فوت پدرش، نمراتش پایین اومد».

(کد ۱۲): «پسرهای من درسشون رو ول کردن رفتن دنبال کار تا کمک خرجم باشند. پسر بزرگم دانشجو بود و پسر کوچیکم راهنمایی، هر دو گفتن می‌خواهیم درسمون رو ول کنیم و کار کنیم».

(کد ۱۵): «من همیشه دوست داشتم دخترم دانشگاه بره، اما بعد از طلاقم، دخترم گفت می‌خوام کار کنم، نمی‌خوام دانشگاه برم. دیپلمش رو که گرفتم، بی‌خیال درسش شد و رفت دنبال کار».

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی عمیق چالش‌های مادران تک‌والد انجام شده است. در مجموع در جریان پژوهش، با هفده مادر تک‌والد مصاحبه شد و هر یک مشکلات و چالش‌های خود را بیان کردند. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که مادران تک‌والد با چالش‌هایی در ابعاد اقتصادی و شغلی، روانی، اجتماعی، جسمی و جنسی، خانوادگی و نیز چالش‌های مرتبط با فرزندان مواجه هستند. این نتایج با پژوهش‌های پیشین، مانند سیدعلی پور (۱۳۹۹)، محمدی (۱۳۹۹)، علی‌مندگاری و همکاران (۱۳۹۷)، روغنجی و همکاران (۱۳۹۶)، تاداتیل (۲۰۲۳)، خان و همکاران (۲۰۲۲)، رالت و گومز (۲۰۱۸)، نوروها و مونتیرو (۲۰۱۶) و ماننگلو و همکاران (۲۰۲۳) همسو است.

خانواده از پدر، مادر و فرزندان تشکیل می‌شود که هر یک نقش خاصی را ایفا می‌کنند. در جامعه ایرانی با توجه به بافت فرهنگی حاکم، مردان عموماً به فعالیت‌های اقتصادی اشتغال دارند و نان‌آور خانواده محسوب می‌شوند، در حالی که زنان عمدتاً

مسئولیت مدیریت امور منزل و تربیت فرزندان را برعهده دارند. حال در چنین شرایطی اگر پدر به دلایل مختلفی چون فوت و طلاق در خانواده حضور نداشته باشند، مادر حاضر به عنوان مادر تک‌والد با مسائل و مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو می‌شود که این امر منجر به ایجاد چالش‌های گوناگون برای وی می‌گردد. با توجه به مصاحبه‌های انجام‌شده در جریان پژوهش حاضر، چالش‌های خانواده‌های تک‌والد مادر را می‌توان در شش مضمون اصلی چالش‌های اقتصادی و شغلی، چالش‌های روانی، چالش‌های اجتماعی، چالش‌های جسمی و جنسی، چالش‌های خانوادگی و چالش‌های مرتبط با فرزند قرار داد. مقایسه نتایج پژوهش حاضر با پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که مضمون «چالش‌های خانوادگی» در این پژوهش، برجستگی ویژه‌ای دارد. در حالی که در بسیاری از پژوهش‌های پیشین، این حوزه کمتر مورد توجه قرار گرفته بود و تنها در پژوهش روغنجی و همکاران (۱۳۹۶) که به بررسی آسیب‌شناسی خانواده‌های تک‌والد مادر پرداخته‌اند، به مشکلات خانوادگی به عنوان یکی از آسیب‌های مرتبط با این نوع خانواده‌ها اشاره شده بود و آن را ناشی از بافت فرهنگی جامعه می‌دانستند.

بر اساس مصاحبه‌های انجام‌شده با شرکت‌کنندگان در این پژوهش، مشکلات خانوادگی مادران تک‌والد به دو دسته اصلی تقسیم می‌شود: مشکلات مرتبط با خانواده خود مادر و مشکلات مرتبط با خانواده همسر سابق. در تبیین این مسئله می‌توان به نظریه‌های گذار جمعیت‌شناسی، به‌ویژه نظریه گذار دوم جمعیت‌شناسی استناد نمود. بر اساس این نظریه، تغییر در ارزش‌ها، نگرش‌ها و هنجارهای اجتماعی منجر به دگرگونی در ساختار خانواده، افزایش نرخ طلاق و در نتیجه شکل‌گیری خانواده‌های تک‌والد می‌شود (احمدی و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۵). در نگرش سنتی، خانواده‌ها معمولاً با طلاق فرزندان خود مخالفت می‌کنند، در حالی که فرزندان این خانواده‌ها، با توجه به تحولات ارزشی و نگرشی، دیدگاه متفاوتی دارند. در چنین شرایطی، افراد پس از طلاق نه‌تنها مورد حمایت خانواده خود قرار نمی‌گیرند، بلکه مورد سرزنش آنها نیز واقع می‌شوند و این مسئله می‌تواند فشارهای روانی و اجتماعی بیشتری بر مادران تک‌والد وارد کند. از سوی دیگر، روابط مادران تک‌والد با خانواده همسر سابق نیز موضوعی پیچیده است که تحت تأثیر عوامل فرهنگی و اجتماعی قرار دارد.

زنانی که با فقدان همسر مواجه می‌شوند، یکی از مهم‌ترین تغییرات و تنش‌ها را در

زندگی تجربه می‌کنند و آن اشتغال و کسب درآمد و برعهده گرفتن مدیریت اقتصادی خانواده است. داشتن شغل و درآمد و امنیت اقتصادی به مادران در عبور از این بحران کمک می‌کند (قهاری و بوالهروی، ۱۳۹۵: ۹۹). پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مادران تک‌والد، مشکلات اقتصادی و شغلی را تجربه می‌کنند (Noronha & Monteiro, 2016: 57). طبیعی است که پذیرش این نقش، در کنار سایر نقش‌های مادر، بر او فشار روانی ایجاد می‌کند که خود این فشار می‌تواند مشکلات و چالش‌های مادر را زیاد کند.

چالش دیگر مادران تک‌والد، چالش‌های روانی و تجربه حالات روانی استرس، غم و افسردگی است. طبق نظریه‌های روان‌شناختی، افسردگی، واکنش افراد به فقدان است. طبق نظریه‌های مربوط به تنیدگی و استرس، هر نوع تغییری که نظم زندگی را از بین ببرد، منجر به استرس و تنیدگی می‌شود (قربان‌پور لقمجانی، ۱۴۰۳: ۱۴۶). حذف پدر از زندگی زناشویی و خانوادگی، تغییری اساسی در زندگی همسر و فرزندان و متعاقباً استرسی بزرگ ایجاد می‌کند که شاید برخی جنبه‌های آن هرگز اصلاح نشود؛ اما تجربه زندگی و بالینی نشان می‌دهد که مادران اینجا دو انتخاب دارند: یا اینکه افسردگی و غم را انتخاب کنند و مقابله‌های هیجان‌مدار و نوعی انفعال را برگزینند، یا اینکه شرایط را بپذیرند و سازگار شوند و خود را برای زندگی با شرایط جدید منطبق کنند و مقابله‌های مسئله‌مدار را انتخاب کنند (قربان‌پور لقمجانی، ۱۴۰۳: ۱۳۷؛ قهاری و بوالهروی، ۱۳۹۵: ۵۷). به هر حال این چالش هم در زندگی مادران تک‌والد وجود دارد که نیازمند توجه و مداخله است. از جمله چالش دیگر مادران تک‌والد، چالش‌های اجتماعی است که در این رابطه می‌توان به مواردی همچون احساس زیرذره بین بودن، قضاوت اجتماعی منفی، مشکل در اجاره منزل و سوءاستفاده اشاره کرد. شواهد نشان داده‌اند که حمایت اجتماعی از سمت دوستان و خانواده می‌تواند به کاهش فشار این مادران کمک کند (قهاری و بوالهروی، ۱۳۹۵: ۹۹) اما باید دقت شود که این حمایت‌گری‌ها با سرزنش‌گری و قضاوت‌های غیرمنصفانه همراه نشود که آثار مثبتش تقلیل می‌یابد.

چالش‌های جسمی و جنسی از جمله دیگر چالش‌های مادران تک‌والد است. طبیعی است نیاز جنسی یکی از نیازهای حیاتی انسان‌هاست. فقدان همسر، این نیاز را تعطیل نمی‌کند. از این‌رو با توجه به فضای فرهنگی کشور و نقل‌قول‌های مادران، رفع این نیازها صرفاً در بافت خانواده و ازدواج میسر است و زنان فاقد همسر در این زمینه با محرومیت

و ناکامی مواجه می‌شوند، مگر اینکه بخواهند به ازدواج موقت تن دهند (قهراری و بوالهروی، ۱۳۹۵: ۳۳۸) که آن هم خود چالش‌هایی برای آنها خواهد داشت.

چالش‌های خانوادگی نیز از جمله چالش‌های مادران تک‌والد است. حمایت اجتماعی از سمت خانواده و دوستان و اشتغال و امنیت اقتصادی می‌تواند از جمله منابعی باشد که به مادران تک‌والد در سازگاری با شرایط پس از فقدان کمک کند (همان: ۹۹). متأسفانه در برخی از فرهنگ‌ها پس از وقوع اتفاقاتی این‌چنینی به‌ویژه اگر طلاق باشد، برخی خانواده‌ها به جای حمایت و همراهی، اقدام به سرزنش فرزندان خود می‌کنند که این امر خودش استرس‌زا و کاهنده منابع روانی فرد برای مقابله با چالش‌های پیش رو است. همچنین در بالا اشاره شد که امنیت اقتصادی و شغل می‌تواند به خانواده‌ها کمک کند که با مشکلات اقتصادی ناشی از این شرایط کنار بیایند. اما برخی خانواده‌ها با محرومیت عروس و نوه‌های خود از ارث به این تنش‌های و ناامنی‌های اقتصادی دامن می‌زنند.

چالش‌های مرتبط با فرزند، آخرین یافته تحقیق حاضر است. برخی از این موارد از جمله پرخاشگری، گوشه‌گیری، افسردگی و بهانه‌گیری فرزند، پیامدهای روانی و جزء واکنش‌های روانی فرزندان به فقدان یک والد و ناشی از این استرس و تغییر بزرگ در خانواده است (همان: ۷۹). همچنین افت تحصیلی و ترک تحصیل نیز که به دلیل فقدان تمرکز ایجاد می‌شود نیز می‌تواند ناشی از این استرس و تغییر باشد (قربان‌پور لقمجانی، ۱۴۰۳: ۱۴۷). اینجا استرس دو وجه دارد: هم خود تغییرات فرزندان طی زندگی و سپری شدن مراحل رشدی آنها و هم تغییری که در نتیجه نبود پدر ایجاد می‌شود؛ از جمله تغییر مرجع قدرت و منبع حمایت خانواده در زمان سختی‌ها. مادر هم که تا قبل از این، مرجع عاطفی خانواده بوده، پس از فقدان پدر، هم باید مرجع قدرت و امر و نهی و وضع قوانین باشد و هم مرجع عاطفه و محبت. همچنین باید به فکر اشتغال و درآمد باشد که گاهی جمع کردن این مقوله‌ها برای مادران سخت می‌شود و خودش نوعی اضافه بار روانی ایجاد می‌کند که نتیجه‌اش می‌تواند بیماری‌های روان‌تنی برای مادران باشد.

در ادامه پیشنهادهای سیاستی در جهت بهبود زندگی مادران تک‌والد بیان می‌شود. از جمله محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به مایل نبودن برخی مادران تک‌والد به شرکت در پژوهش و عدم امکان ضبط مصاحبه‌ها توسط پژوهشگر اشاره کرد.

پیشنهادها

- دولت با ایجاد فرصت‌های شغلی متناسب با شرایط مادران تک‌والد، مانند مشاغل با ساعت کار منعطف و دورکاری و نیز فراهم آوردن فرصت‌های آموزشی، مهارتی و حرفه‌ای، قابلیت استخدام این مادران را افزایش دهد.
- دولت برای بهبود سلامت روان مادران تک‌والد و فرزندانشان، خدمات مشاوره‌ای رایگانی را برای آنها در نظر بگیرد. این خدمات می‌تواند شامل مشاوره‌های فردی، گروهی و خانوادگی باشد.
- برای تقویت حمایت اجتماعی از مادران تک‌والد، دولت با همکاری سازمان‌های مرتبط مانند بهزیستی، شبکه‌های حمایتی اجتماعی از جمله گروه‌های همیاری و مراکز اجتماعی را ایجاد کند تا این مادران بتوانند تجربه‌های خود را به اشتراک بگذارند و از حمایت یکدیگر بهره‌مند شوند.
- برای افزایش آگاهی عمومی درباره چالش‌های مادران تک‌والد و از بین بردن نگرش‌های منفی نسبت به آنها، دولت برنامه‌های آموزشی و اطلاع‌رسانی، از جمله تولید مستندهایی درباره زندگی و چالش‌های مادران تک‌والد را در دستور کار خود قرار دهد.
- دولت با بازنگری در قوانین، بستری را فراهم آورد تا مادران تک‌والد به حقوق قانونی خود دست یافته، عدالت اجتماعی برای آنان محقق گردد.

منابع

- احمدی، وکیل و دیگران (۱۳۹۱) «بررسی نقش گذار جمعیتی در تغییرات جامعه‌شناختی خانواده»، مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان، سال دهم، شماره ۱، صص ۸۱-۱۰۲.
- روغنجی، محمود و دیگران (۱۳۹۶) «واکاوی آسیب‌های خانواده‌های مادر سرپرست: یک پژوهش کیفی»، فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، سال هشتم، شماره ۳۱، صص ۵۳-۷۸.
- زارع بهرام‌آبادی، مهدی و دیگران (۱۳۹۳) «اثر بخشی برنامه بهبود بخشی ارتباط بر کیفیت رابطه والدفرزندی در نوجوانان دختر خانواده‌های تک‌والدینی مادر سرپرست»، روان‌شناسی بالینی، سال پنجم، شماره ۲، صص ۱۴-۲۴.
- سیدعلی‌پور، سید خلیل (۱۳۹۹) «رابطه میان هویت فرهنگی و کیفیت زندگی کاری در زنان سرپرست خانوار (نمونه موردی: شهر سمنان)»، پژوهش‌های انتظامی - اجتماعی زنان و خانواده، سال هشتم، شماره ۱، صص ۲۶۹-۲۹۶.
- صالحی، مهدیه و دیگران (۱۳۹۲) «مقایسه اختلال رفتاری و خودپنداره دانش‌آموزان پسر خانواده‌های تک‌والد و خانواده‌های عادی دوره ابتدایی»، فصلنامه تحقیقات روان‌شناختی، سال پنجم، شماره ۲۰، صص ۱۲۱-۱۳۸.
- عادل‌مهربان، مرضیه (۱۳۹۴) مروری بر تحلیل محتوای کیفی و کاربرد آن در پژوهش، اصفهان، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی استان اصفهان.
- علی‌مندگاری، ملیحه و دیگران (۱۳۹۷) «وضعیت اقتصادی زنان سرپرست خانوار تحت پوشش نهادهای حمایتی: مطالعه‌ای کیفی در شهر شیراز»، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، سال سیزدهم، شماره ۲۵، صص ۱۶۵-۱۹۲.
- قربان‌پور لقمجانی، امیر (۱۴۰۳) مبانی و اصول راهنمایی و مشاوره، تهران، زرنوشت.
- قهراری، شهربانو و جعفر بوالهروی (۱۳۹۵) مشاوره طلاق: راهنمای روان‌شناسان و مشاوران، تهران، دانژه.
- گلادینگ، ساموئل (۱۳۹۶) اصول و مبانی مشاوره، ترجمه مهدی گنجی، تهران، ساوالان.
- محمدی، زهرا (۱۳۹۹) «مطالعه جامعه‌شناختی مسائل مرتبط با ازدواج مجدد زنان سرپرست خانوار»، فصلنامه زن و جامعه، سال یازدهم، شماره ۴۲، صص ۲۵۶-۲۷۸.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵) سالنامه آماری کشور.
- <https://www.amar.org.ir/Portals/0/PropertyAgent/6200/Files/95-99-03.pdf>
- ویلیامز، لی و دیگران (۱۴۰۲) مهارت‌های اساسی سنجش برای زوج‌درمانگران و مشاوران خانواده، ترجمه کیانوش زهراکار و فرشاد لوف‌پور نوری، تهران، روان.

Burgund, Anita, Pantelic, Marina & Milanovic, Marko (2013) «Single parent families csocial status, needs and challenges», Human: Research in Rehabilitation, 3 , 1, pp. 13-22.

Daliana, Niki & Antoniou, AlexandrosStamatios (2018) «The mental health of single-parent families in relation to psychological, societal and financial parameters», In T. K. Babalis, Y. Xanthacou & M. Kaila (Eds.), *Single-parenting in the 21st century: Perceptions, issues and implications*, pp. 77-101.

- Khan, Md Mamun, Md SM Jakaria, Md SM, Jhuma, Choudhury Farhana & Miah, MdS (2022) «Challenges of Single Motherhood in Socio-Cultural Context: A Qualitative Study in Rural areas of Bangladesh», *Space and Culture, India*, 10, 2, pp. 52-65.
- Khan, Muhammad Ibrahim, Ullah, Rizwan, Abdullah, Tauqeer, Khan, Shahid & Ullah, Latif (2023) «Exploring the Socio-Cultural Impediments on Single Mother Quality's Life: Evidence from District Peshawar, Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan.», *International Journal of Human and Society (IJHS)*, 3, 4, pp. 78-88.
- Manengelo, Abdul-razaq M, Mitula, Mkumbo G & Lubawa, Dorothy (2023) «Challenges and impacts of single parenting on students learning in government secondary schools in iringa municipality, tanzania», *International Journal of Novel Research in Healthcare and Nursing*, 10, 3, pp. 166-175.
- Noronha, Laveena & Monteiro, Meena (2016) «A study on the challenges faced by single parent on teenager care», *International Journal of Advanced Trends in Engineering and Technology (IJATET) ISSN*, pp. 2456-4664.
- Ralte, Lalpeki & Gomes, Roseline Florence (2018) «Exploring challenges faced by urban single working mothers in Bangalore», *International Journal of Research in Social Sciences*, 8, 10, pp. 254-273.
- Sangeet, Omisha & Singh, Shyodan (2022) «Experiences of single-parent children in the current Indian context», *Journal of family medicine and primary care*, 11, 7, pp. 3790-3794.
- Thadathil, Bobbyjoseph (2023) «Exploring the Challenges Faced by Single Mothers in Guyana», *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 12, 8, pp. 607-611.
- Us Statistics Center (2023) «Table FG6. One-Parent Unmarried Family Groups With Own Children Under 18, by Marital Status of the Reference Person: 2023». <https://www.census.gov/newsroom/stories/single-parent-day.html>
- Yusuf, Husmiati, Fahrudin, Adi, Fahrudin, Fahmi Ilman & Fahrudin, Fikran Aranda (2020) «Impact of single mother family on child development: A review literature», *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17, 10, pp.1985-1994.